

Jan Kuklík, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998, ss. 175.

W 1998 r. nakładem Uniwersytetu Karola w Pradze ukazała się kolejna, niezwykle interesująca książka czeskiego historyka doktora Jana Kuklíka, zajmującego się dziejami niepodległościowej emigracji czechosłowackiej podczas II wojny światowej. J. Kuklík jest autorem licznych artykułów i dwóch monografii (*Vznik Československého Národního Výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, Praha 1996 oraz wspólnie z Janem Němečkem *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, Praha 1999) poświęconych tej problematyce. Kwestia powstania i działalności czechosłowackich struktur państwowych na emigracji w Paryżu a potem w Londynie budzi ostatnio bardzo żywe zainteresowanie historiografii czeskiej i słowackiej i od 1989 r. jest intensywnie opracowywana przez naszych południowych sąsiadów.

Recenzowana praca J. Kuklíka jest – jak zaznacza sam autor – odpowiedzią na potrzebę zbadania prawnych i historycznych aspektów funkcjonowania ustroju państwa czechosłowackiego na emigracji oraz kwestii tak istotnych jak problem wygnania Niemców sudeckich i sprawa unieważnienia umowy monachijskiej i likwidacji jej skutków. Podstawą dla opisywanej monografii były wcześniej publikowane artykuły i rozdziały zamieszczone w ogólniejszych opracowaniach drukowanych tak po czesku, jak i angielsku, jednak dalsza kwerenda źródłowa zmusiła autora do zrewidowania niektórych poglądów w świetle nowo przebadanych dokumentów. Książka nie jest zatem prostym przedrukiem znanych już tekstów, wzbogaconym jedynie o stylistyczne poprawki, ale przynosi najświeższe spojrzenie na badaną problematykę.

Podstawę źródłową pracy stanowi bardzo bogata kwerenda archiwalna przeprowadzona w archiwach tak czeskich [Archiv Ústavu Tomáše Garigue Masaryka w Pradze, Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky w Pradze i Státní ústřední archiv w Pradze], jak i zagranicznych – brytyjskich [Public Record Office i archiwum przy School of Slavonic and East European Studies w Londynie] oraz amerykańskich [Hoover Institution Archives, Strandford w Kalifornii i National Archives w Waszyngtonie]. Ponadto autor wykorzystał blisko 40 zbiorów dokumentów różnej proveniencji wydanych drukiem oraz 11 tytułów prasowych ukazujących się w czasie wojny, jak też tuż po jej zakończeniu. Uzupełnienie zebranego

materiału stanowi bogata literatura pamiętnikarska i opracowania monograficzne cytowane w sześciu językach (czeskim, słowackim, angielskim, niemieckim, francuskim i polskim).

Prawdziwą skarbnicą wiedzy na temat stanu badań nad prezentowaną kwestią i doskonałym przewodnikiem po archiwach i literaturze jest bardzo obszerny rozdział pierwszy pracy, będący faktycznie rozszerzonym wstępem (s. 11–39), w którym autor dokładnie omawia przebadane zbiory dokumentów i dotychczasowy dorobek historiografii. Właściwe rozważania zawarte zostały w trzech kolejnych rozdziałach, z których każdy podzielono na podrozdziały szczegółowo prezentujące wyodrębnione węższe kwestie.

Rozdział drugi (s. 41–69) poświęcony został początkom wydawania dekretów prezydenta Republiki Czechosłowackiej na londyńskim wygnaniu. Sprawa prawomocności i obowiązywania dekretów Edwarda Beneša nie należy, jak się okazuje, jedynie do pytań historycznych. Nadal jest ona istotna dla stwierdzenia legalności podstaw czeskiego systemu prawnego, podważanych czasem przez autorów niemieckich – zwłaszcza w kontekście wypędzenia na ich podstawie Niemców sudeckich z terytorium Czechosłowacji w okresie tuż po zakończeniu wojny. W pierwszym podrozdziale tej części książki przedstawiony został zarys ustawodawczego i politycznego rozwoju państwa czechosłowackiego, zdaniem J. Kuklika, ewoluującego, po przyjęciu umowy monachijskiej, w stronę ustawodawstwa typu reżimu totalitarnego na wzór włoskiego faszystowskiego korporacyjnego oraz w kierunku zwiększającej się autonomii Słowacji. Ewolucję tę przerwały wypadki z 15 marca 1939 r., w wyniku których II Republika Czecho-Słowacka uległa ostatecznej likwidacji na skutek najazdu niemieckiego. W owym okresie – po uznaniu przez Wielką Brytanię istnienia niepodległej Słowacji, a w kwietniu 1939 r. także *de facto* niemieckiego Protektoratu Czech i Moraw – państwo czechosłowackie było bliskie zaniku, nie tylko poprzez przyjęcie do wiadomości przez mocarstwa zachodnie faktu jego zniszczenia, ale i groźbę uznania tej nowej sytuacji *de iure* w świetle prawa międzynarodowego. Reakcji mocarstw zachodnich na zajęcie Pragi przez wojska niemieckie i wysiłkom niepodległościowej emigracji czechosłowackiej zmierzającej do odtworzenia struktur państwowych Republiki na wygnaniu poświęcony jest drugi podrozdział zatytułowany *Czechosłowacka „akcja zagraniczna” w latach 1939–1941*. Przełomowe znaczenie dla powodzenia owej akcji miało powołanie Czechosłowackiego Komitetu Narodowego pod przewodnictwem Beneša, a następnie przekształcenie go w lipcu 1940 r. w Czechosłowacki Rząd Tymczasowy wraz z powołaniem Rady Państwa i odtworzeniem urzędu prezydenta na

emigracji, którym ponownie został Beneša. J. Kuklík szczegółowo przedstawia uwarunkowania i ograniczenia, jakie towarzyszyły uznaniu przez Wielką Brytanię nowo powołanych władz czechosłowackich, oraz zwraca uwagę na wpływ, jaki owa forma uznania wywarła na kształt ustrojowy państwa czechosłowackiego i dalszą czechosłowacką akcję niepodległościową za granicą. W kolejnym podrozdziale skrupulatnie omówione zostały kompetencje prezydenta Republiki i kształtowanie się jego pozycji w ustroju państwa na emigracji wraz z powstaniem koncepcji wydawania przez niego dekretów, którą oparto na wzorach polskich. To kontrowersyjne rozwiązanie spotykało się ze sprzeciwem w czechosłowackiej Radzie Państwa, w której reprezentowana była także opozycja antybeneszowska. Owemu sprowi, a także kompetencjom tejże Rady poświęcony został kolejny podrozdział pracy, w którym autor stwierdza, że ze względu na ograniczone uprawnienia Rady nie może być ona uważana za organ typu parlamentarnego we właściwym znaczeniu tego pojęcia.

Rozdział trzeci [s. 71–108] dotyczy niezwykle istotnego dla państwowości czechosłowackiej problemu nieprzerwanej kontynuacji funkcji prezydenta Republiki w latach 1939–1943, jak i związanej z nim prawnej ciągłości trwania państwa. Podobna teza stała się jednym z dogmatów głoszonych przez dyplomację czechosłowacką na emigracji, mimo że przez długi czas była odrzucana przez jej zachodnich partnerów. Z niej także bezpośrednio wypływał postulat odbudowy Czechosłowacji w jej przedmonachijskich granicach. W kolejnych podrozdziałach omówione zostały poszczególne etapy ewolucji tej kwestii. Pierwszy obejmuje okres od abdykacji Beneša z funkcji prezydenta począwszy do 15 marca 1939 r., drugi doprowadza narrację do uznania Czechosłowackiego Rządu Tymczasowego i Beneša jako prezydenta odbudowanej *de facto* Republiki na emigracji. J. Kuklík zwraca uwagę na istotne różnice w poglądach strony brytyjskiej i czechosłowackiej na status prawny władz ČSR na wychodźstwie. Brytyjczycy odmawiali im jurysdykcji nad znajdującymi się na emigracji byłymi obywatelami czechosłowackimi narodowości niemieckiej, nie uznawali tezy o prawnej ciągłości istnienia Republiki i deklarowali, że kwestia przyszłych granic Czechosłowacji jest sprawą otwartą, a rząd brytyjski nie przyjmuje w tym względzie na siebie żadnych zobowiązań. Z punktu widzenia Foreign Office główną przeszkodą uznania *de iure* władz czechosłowackich na wychodźstwie było istnienie prezydenta Emila Háchy i rządu Protektoratu. Wysiłki zmierzające do zmiany stanowiska Londynu przedstawione są w trzecim podrozdziale dotyczącym działalności Beneša jako prezydenta tymczasowych władz ČSR na

emigracji. Dopiero jednak atak Niemców na ZSRR i następujące wkrótce potem pełne uznanie owych władz przez Związek Sowiecki w lipcu 1941 r., zmusiły Wielką Brytanię do podobnych kroków, co podniosło status prawny struktur emigracyjnego państwa czechosłowackiego do poziomu innych tego typu organów sojusznicznych na wychodźstwie (polskich, jugosłowiańskich czy holenderskich), pozbawiając je towarzyszącego im dotąd piętna „tymczasowości”. W podrozdziale czwartym poruszona została ponownie kwestia wewnątrzczesłowackiej opozycji antybeneszowskiej w kontekście decyzji o przedłużeniu mandatu Beneša do sprawowania urzędu prezydenta do roku 1942.

W rozdziale czwartym i ostatnim (s. 109–135) omówiony został proces „cofnięcia uznania” dla umowy monachijskiej przez Wielką Brytanię i Francję podczas II wojny światowej, z punktu widzenia emigracji czechosłowackiej. Był to problem podstawowy dla egzystencji państwa czechosłowackiego, ważny także i dla dzisiejszej Republiki Czeskiej. J. Kuklík przypomina argumenty przemawiające za nieważnością umowy monachijskiej formułowane przez stronę czechosłowacką oraz omawia stosunek władz czechosłowackich do kwestii terminu zaistnienia stanu wojny z Niemcami i Węgrami – istotnego dla konstruowania prawnej podstawy tezy o kontynuacji trwania Republiki. Ukazuje także związek sprawy unieważnienia umowy monachijskiej z pozostałymi kwestiami prawnymi będącymi przedmiotem negocjacji dyplomatów czechosłowackich z sojusznikami – w tym kwestii nieważności abdykacji Beneša z urzędu prezydenta, kompetencji władz czechosłowackich na emigracji do wykonywania jurysdykcji wobec byłych obywateli czechosłowackich narodowości niemieckiej i sprawy powrotu do przedmonachijskich granic państwowych, jak i wyłaniającej się coraz wyraźniej koncepcji wysiedlenia części lub całości mniejszości niemieckiej z terytorium Czechosłowacji. Z prezentowanych rozważań wynika istotna różnica poglądów na tę kwestię pomiędzy Foreign Office a dyplomacją czechosłowacką. Ta ostatnia uznawała umowę monachijską za od początku nieważną, zawartą ze złamaniem traktatów międzynarodowych i pod groźbą użycia siły, a także wbrew wewnętrznemu prawu czechosłowackiemu. Brytyjczycy natomiast stwierdzali legalność zawartego w Monachium porozumienia, które do 15 marca 1939 r. miało charakter wiążący. Dopiero złamanie umowy monachijskiej przez Niemcy w wyniku zajęcia resztek państwa czechosłowackiego przez Wehrmacht zwalniało także pozostałych jej sygnatariuszy z wszelkich wynikających z niej obowiązków i pozwalało Brytyjczykom uznać ją za „martwą”. Mimo że w praktyce Foreign Office wycofało wszelkie zastrzeżenia dotyczące

kompetencji władz czechosłowackich i uznało, że nie jest związane umowami monachijskimi w kwestii przyszłych granic Czechosłowacji, różnica w prawnym podejściu do zagadnienia została zachowana i była formułowana jeszcze w okresie powojennym. Jakkolwiek najistotniejsze wobec omawianego problemu było stanowisko Wielkiej Brytanii, w ostatnim podrozdziale omówione zostały negocjacje prowadzone z Francuzami i Włochami dotyczące tej samej kwestii.

Książka została zaopatrzona w wykaz cytowanych źródeł i literatury, a także wzbogacona o aneksy zawierające dekrety, noty i memoranda polityczne dotyczące omawianych w pracy kwestii (w sumie sześć dokumentów), wydawane przez władze czechosłowackie na emigracji i przedkładane przez nie sojusznicznym dyplomatom. Wszystkie one opatrzone zostały bogatymi przypisami tekstowymi i dalszymi odsyłaczami archiwalnymi.

Rzetelność przeprowadzonych przez J. Kuklika badań, bogactwo informacji, jakie przynosi opublikowana przez niego monografia, i trafność zawartych w niej spostrzeżeń w istotny sposób porządkują i rozszerzają naszą wiedzę o niepodległościowej działalności emigracji czechosłowackiej podczas II wojny światowej. Pewne usterki pracy są rezultatem przyjęcia koncepcji oparcia jej zasadniczego tekstu na wcześniej opublikowanych oddzielnych artykułach oraz konstrukcji problemowej, w której tematy omawiane w poszczególnych rozdziałach są prezentowane w ponawiającym się i zachodzącym na siebie porządku chronologicznym, co zawsze grozi powtórzeniami i prowokuje konieczność przypominania kwestii poruszanych już wcześniej w innym kontekście. Autor nie podjął też trudu wskazania generalnych konkluzji wypływających z całości prowadzonych rozważań, czego rezultatem jest całkowity brak zakończenia pracy, gdzie powinno się znaleźć miejsce na owe całościowe podsumowanie. Sama materia, z którą zmierzył się autor, ze względu na swój nie tylko historyczny, ale często typowo prawniczy charakter także nie sprzyja lekkości narracji. Powyższe uwagi w żaden jednak sposób nie podważają wartości recenzowanej pracy, która powinna stanowić lekturę obowiązkową dla każdego badacza dziejów czechosłowackiego ruchu niepodległościowego na emigracji podczas II wojny światowej.

RADOSŁAW ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI
Uniwersytet Łódzki